

# Proteccziun da cuntrada, natira ed ambient

Da la fundaziun dal Parc Naziunal Svizzer a l'Iniziativa da las Alps

■ La proteccziun da la cuntrada è sa sviluppada a l'entschatta dal 20avel tschientaner en il context da la proteccziun da la patria ed aveva en egl il mantegniment e la reconstrucziun da la fatscha da la cuntrada natirala e culturala. Quasi a medem temp è naschida la proteccziun da la natira en favur d'in svilup persistent da la cuntrada cultivada e d'ina proteccziun globala da la fauna e flora spezialmain periclitada. La proteccziun da l'ambient cumpiglia tut las mesiras per proteger e megliar las basas da viver da l'uman en ses ambient ed è sa fatga valair vers la mesadad dal 20avel tschientaner.

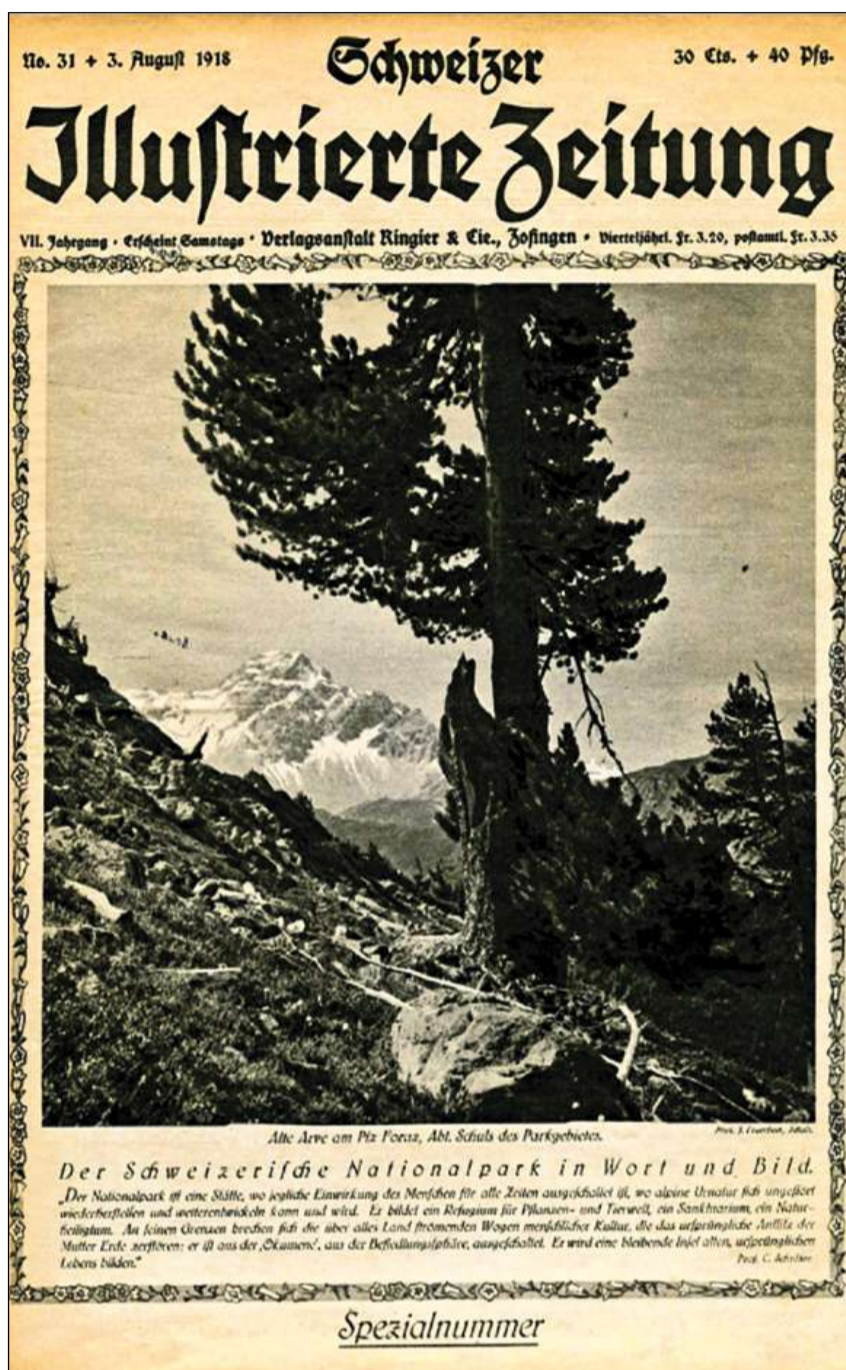
## Proteccziun da la cuntrada

Engaschament per il mantegniment e la reconstrucziun da la fatscha da la cuntrada natirala e culturala. A l'entschatta dal 20avel tschientaner han cumbatti surtut organizaziuns privatas sco la Lia grischuna per la proteccziun da la patria, fundada il 1905, per quest intent. Ellas en s'engaschadas tranter auter per ina Viafier retica bain integrada en la cuntrada, han cumbatti cunter placats da reclama en la cuntrada, pli tard era cunter lingias d'auto tensiun e cunter l'exploziun excessiva da las auas. Il 1934 han refusà la Regenza ed il Cussegl grond dal chantun Grischun la concessiun per l'utilizaziun dal Lej da Segl e stgaffi qua tras la basa per salvar la Planira da Segl. L'ordinaziun davart la proteccziun da la cuntrada dals lais en l'Engiadina'Ota datescha dals 2 da zercladur 1972. Il cumbat cunter l'exploziun da las auas ha ina lunga istorgia en il Grischun (per exempel Spleia, Greina, Glion, Val Madris, Curciusa, Bernina Palü) ed è vegni manà cun pli u main success da pliras organizaziuns per la proteccziun da la cuntrada, da la natira e da la patria sco era da gruppiun specificas. Il 1996 è la Greina vegnida messa sut proteccziun da la natira cun in'indemnisaziun federala per las vischnancas concessionarias da Sumvitg e Vrin.

La proteccziun da la cuntrada è fixada en il Grischun en las ordinaziuns dals 27 da november 1946 e dals 24 d'october 1965. Questas furman la basa per l'Uffizi per la tgira da la cuntrada e la proteccziun da la natira, fundà il 1969 tranter auter cun l'intent d'examinar per mauns da la Regenza projects che tangheschan la natira e la cuntrada (vias, pendicularas, deposits e.a.). Da grond'impurtanza per la proteccziun da la cuntrada en la lescha federala davart la planisaziun dal territori dals 22 da zercladur 1979 sco era l'«Inventari federal da las cuntradas, dals lieus e dals monuments natirals d'impurtanza naziunala» (IFP) e l'«Inventari da las cuntradas, dals lieus e dals segns caracteristic natirals d'impurtanza regionala en il Grischun»; ultra da quai disponan bieras vischnancas d'inventaris communalas. L'IFP n'è betg impegnativ per il Chantun e las vischnancas, el influenzescha dentant las decisions da quellas, surtut en quels cas, nua che las diversas organizaziuns privatas per la proteccziun da la natira, da la patria e da la cuntrada intervegnan (exploziun da gera, construcziun da stallas grondas, da vias da meglieraziun e.u.v.). Essend che bieras organizaziuns svizas han il dretg da recurs, intervegnan ellas era cun success. Activas en quest sectur en il Grischun oravant tut la Pro Natura Grischun, la Fundaziun svizra per la proteccziun da la cuntrada ed il WWF. Rita Cathomas-Bearth

## Proteccziun da la natira

Engaschament cun vigur legala ed ina lunga tradiziun, interpretend in favur d'in svilup persistent da la cuntrada cultivada e d'ina proteccziun globala da la fauna e flora spezialmain periclitada.



Il Parc Naziunal Svizzer è vegni fundà il 1914 sin iniziativa da la Lia svizra per la proteccziun da la natira.

En il 17avel tschientaner eri scumandà sut paina da mort da sajettar capricorns en il Grischun. Il gaud è proteggi sin plaun federal dapi il 1902: tut las plantas che vegnan terradas ston vegnir restituidas. Ils 16 da matg 1909 ha decretà il chantun Grischun l'emprima lescha per la proteccziun da las plantas. Tenor la Constituziun federala (art. 24 sexies) en il chantun responsabels per la proteccziun da la natira. La lescha grischuna correspondent dals 24 d'october 1965 furma la basa per l'Uffizi per la proteccziun da la natira e da la cuntrada, fundà il 1969 (oz Uffizi per la natira e l'ambient) cun la finamira da proteger ils spazis da viver da plantas ed animals, biotops e monuments natirals sco era d'elavurar inventaris e d'examinar projects che tangheschan la natira e la cuntrada (per exempel vias, pendicularas, deponias, euv.).

Il 1909 è vegnida fundada la Lia svizra per la proteccziun da la natira ch'ha inizià la fundaziun dal Parc Naziunal Svizzer (1914). La secziun grischuna, fundada il 1965, sa numna dapi il 1997 Pro Natura Grischun. Cun grond engaschament e cumpetenzas stgaffeschans sias secziuns e commembers novs reservats, inizieschan projects per animals periclitads, represchentant ils dretgs da la natira en cummissiuns e gruppas d'experts, cumbattan cun recurs cunter la restricziun e la destrucziun da la natira, tgiran agens objects degns da vegnir protegids ed infurmeschan la publicità. Sper la Pro Natura Grischun s'engascha era la secziun grischuna dal WWF per la proteccziun da la natira. Fitg impurtants per la proteccziun da la natira en il Grischun èn ils inventaris federals, stabilids sin basa da la lescha davart la proteccziun da la natira dal prim da favrer 1988. Quests inventaris obligheschan ils chantuns da proteger ils biotops d'impurtanza naziunala. I sa tracta dals «Inventaris federals da las palids autas e bassas» (ordinaziuns dals 21 da settember 1991 respectivamain dals 7 da settember 1994) sco era dals «Inventaris federals da las regiuns umidas e da las cuntradas da pali» (ordinaziuns dals 28 d'october 1992 respectivamain dal prim da matg 1996), da l'«Inventari federal dals terrens proglazials e da las planiras alluvialas alpinas» (IGLES) e dad auters inventaris da quest gener.

Rita Cathomas-Bearth

## Steivan Brunies

\* 18 da favrer 1877 a Cinoos-chel, † 12 da mars 1953 a Basilea, reformà, da Claustra e Basilea. Figl da Henry, anteriur chava-aur en la California ed en la Columbia Britannica, e da Catrina nata Barth, da S-chanf. Seminari scolastic a Cuir, studis da zoologia e botanica a Breslovia ed a la Scuola politecnica federala a Turitg, dr. sc. nat. Magister da scola media a Trogen/AR, Wintertur, Turitg, Berlin-Pankow e, dal 1908–41, al gimnasi real a Basilea. Secretari da la Lia svizra per la proteccziun da la natira 1909–35, fundada il 1909 (oz Pro Natura). Confundatur (1914) e guardian superiur dal Parc Naziunal Svizzer 1914–41, cassier da la cummissiun federala dal PNS. Cumbattant impurtant per la proteccziun da la natira ch'el ha recumandà oravant tut era a la giuventetgna. Merits spezial sin il champ da la collecziun da veglia musica populara en l'Engiadina. Martin Bundi

## Parc Naziunal Svizzer (PNS)

Reservat natiral situà sin territori da l'Engiadina Bassa (vischnanca da Zerne, Lavin, Scuol), da l'Engiadina'Ota (vischnanca da S-chanf) e da la Val Müstair (vischnanca da Valchava, oz fracziun da la vischnanca da Val Müstair), cun ina surfatscha da 172 km<sup>2</sup>.

Cun l'industrialisaziun creschenta a la fin dal 19avel tschientaner en s'augmentads era en Svizra ils quids per la natira e ses avegnir. Il boom da construcziun, inizià enturn il 1900, ha provocà in clamor d'alarm dals protecturs da la natira. Il 1907 ha la Société de physique et d'histoire naturelle genevrina suppligà il Cussegl federal da determinar e separar territori protegids en las Alps. A medem temp ha lantschà la Societad svizra da las ciencias natiralas (SSN), cun lur president Fritz Sarasin da Basilea, in project per in parc naziunal svizzer. Il reservat duva vegnir sutta mesura da prescripcziuns da proteccziun severas e liberà da funcziuns da recreaziun e da divertiment (cuntrari al sistem nordamerican). Il 1909 ha la SSN stipulà l'emprim contract da fittanza cun la vischnanca da Zerne per la Val Cluozza, e per pajar ils tschains ed ulteriurs custs è vegnida fundada il medem onn la Societad svizra per la proteccziun da la natira (dapi il 1997 Pro Natura). Tenor conclus dal prim d'avust 1914 purtava la Confederaziun ina part da la responsabladad. Ella ha en pli obtegnì l'autorisaziun da concluder contracts da fittanza e da star bun per la summa da fittanza. L'emprim survegliader superiur dal PNS è daventà Steivan Brunies il 1914. En il reservat vegn preservada la fauna e la flora da mintga influenza umana (directa), ed ils midaments vegnan registrads scientificamain. Il PNS ha cuntanschì sia grandezza odierna il 1961. Il 1968 ha ina fundaziun da dretg privat erigì ina Chasa dal PNS sco center d'infurmaziun, remplazzada il 2008 tras il nov center d'infurmaziun dal PNS. Il 1981 ha il Parlament federal cedi la responsabladad ad ina fundaziun da dretg public, survegliada da la cummissiun federala dal PNS. Cuntrari al temp da fundaziun han chaschunà il traffic d'autos sur il Fuorn e las Ovras electricas dal Spöl novas intervenziuns en la cuntrada dal PNS. Per quel motiv han las autoritads dal PNS empruvà d'engrandir dal 1996–2000 il territori dal PNS cun ina zona circumdanta parzialmain protegida e dad integrar singulas cuntradas en la zona centrala, per exempel il 2000 la cuntrada autalpina dals lais da Macun (vischnanca da Lavin). Suentar che la vischnanca da Zerne aveva dentant refusà da conceder al PNS la zona circumdanta prevista, n'èn ils plans d'expansiun betg pli vegnids perseguitads. Sin iniziativa da la Pro Natura han diversas regiuns lantschà dapi il 2000 projects per parcs natirals regionalas. Da quels en dus en planisaziun sco ulteriurs parcs naziunals: il Parc naziunal dal Locarnese (2002) ed il Parc Adula (2003). Martin Bundi

## Pro Natura Grischun (PNG)

Fundada ils 24 d'avrigl 1965 a Cuir sut il num Lia grischuna per la proteccziun da la natira (PNG dapi il 1997). Sias finamiras en da promover la proteccziun da la natira e da la cuntrada, impedir il donnegiamment da bains natirals e zavrà territori sut proteccziun da la natira. La PNG gida ad inventarisar las cuntradas d'impurtanza naziunala. Dapi il 1970 inventarisescha ed edescha ella, ensemen cun la Societad per la perscrutaziun da la natira, cuntradas degnas da vegnir mantegnidas e monuments natirals d'impurtanza naziunala e regionala. Dapi il 1975 è la PNG s'engaschada fermamain per la proteccziun da las auas (ovras electricas, quantad d'aua restanta). L'onn 1981 è vegnida fundada en Val Müstair l'emprima gruppa regionala da la PNG. Il president da la PNG, Hans Ulrich Hollenstein, ha pudì prender encunter il Premi Binding 1987/88 per la proteccziun da la natira, ed il 1993 è quel vegni concedi a la Val

Müstair. La PNG tgira actualmain 100 territori ed objects mess sut proteccziun da la natira e sa participescha a grondas revitalisaziuns dad auas, a concepts da svilup da cuntradas (plazzas da golf, meglieraziuns, agricultura biologica e.a.) ed a la realisaziun da parcs natirals (Ela, Adula, Ruinauta e.a.). La PNG cumpiglia actualmain 24 secziuns chantunales che furman la basa da la proteccziun da la natira privata en Svizra. Il dumber da commembers da la PNG oscillescha tranter 2200 e 3000. Adolf Collenberg

## Proteccziun da l'ambient

La proteccziun da l'ambient cumpiglia tut las mesiras per proteger e megliar las basas da viver da l'uman en ses ambient: aria, aua e terra. L'emprima lescha federala per la proteccziun da las auas datescha dal 1955. La lescha federala per la proteccziun da l'ambient dal 1986 furma a medem temp la basa da las ordinaziuns federalas davart la proteccziun cunter la polluziun da l'ambient e cunter caneras e da las ordinaziuns davart il rument, l'allontanament da rument spezial e l'examinaziun da la cumpatibilitad ecologica. Il 1959 ha decretà il Grischun la lescha introductiva davart la proteccziun da las auas ed il 1989 la lescha per economisar il rument. Enturn il 1900 è vegnida messa en funcziun l'emprima serenera a Tavau-Laret. Suentar in'unda da construcziun dapi ils onns 1960 eran l'onn 1996 94 % da las chasadas grischunas colliadas cun ina serenera. Il 1986 è vegni transformà l'Uffizi per la proteccziun da las auas en l'Uffizi per la proteccziun da l'ambient (a partir dal 1999: Uffizi per l'ambient). Dapi il 2003 sa numna il post da servetsch correspondent Uffizi per la natira e l'ambient (UNA) e cumpiglia er l'antier Uffizi per la tgira da la cuntrada e la proteccziun da la natira (ch'era sa numna a partir dal 1999 Uffizi per la natira e la cuntrada). Cun la proteccziun da l'ambient s'occupan en in senn pli vast era l'Uffizi da planisaziun dal chantun Grischun e la Cumissiu per la proteccziun da la natira e da la patria. L'engaschament en favur da l'ambient ha cumenzà sin plaun privat. Per ina meglra proteccziun da l'ambient cumbattan en il Grischun ils Medis per la proteccziun da l'ambient, la Societad svizra per la proteccziun da l'ambient, la secziun grischuna dal Club da traffic svizzer e l'Uniun grischuna per energia solara. Per augmentar l'efficacità da las mesiras da proteccziun è vegnida fundada ils onns 1980 l'Associaziun da las organizaziuns grischunas per la proteccziun da l'ambient che cumpiglia enturn 20 uniuns. A medem temp ha il Stadi fatg emprims sforzs per spargnar energia cun fixar prescripcziuns en las leschas da construcziun e cun sustegnair pli tard finanziemmain mesiras per spargnar energia en edifizis existents. En ils onns 1990 han introduci ultra da quai la plipart da las vischnancas grischunas taxas da rument. La Confederaziun promova il traffic public, l'agricultura biologica, la cultivaziun da prada sitga e la tgira da la cuntrada. Il 1994 ha il pievel svizzer acceptà l'Iniziativa da las Alps. Rita Cathomas-Bearth

## Lexicon Istoric Retic

Il LIR cumpiglia bundant 3100 arttgels (geografics, tematics, arttgels da famiglias e biografias) davart l'istorgia grischuna/retica e la Rumantschia. Editura: Fundaziun Lexicon Istoric Svizzer; versiun online: [www.e-lir.ch](http://www.e-lir.ch); versiun stampada: [www.casanova.ch](http://www.casanova.ch) u en mintga libreria.